

Teaching Moral Intelligence and its Effect on Altruism and Aggression in Children Under 7 years

Taghavi P¹, Mohammadpanah Ardakan A^{2*}, Choobforoush-zadeh A³

1- M.A. in General Psychology, Faculty of Humanistic and Social Sciences, Ardakan University, Yazd, Iran.

2- Assistant Professor of Psychology, Faculty of Humanistic and Social Sciences, Ardakan University, Ardakan, Iran.

3- Assistant Professor of Psychology, Faculty of Humanistic and Social Sciences, Ardakan University, Yazd, Iran.

Corresponding author: Mohammadpanah Ardakan A, Assistant Professor of Psychology, Faculty of Humanistic and Social Sciences, Ardakan University, Ardakan, Iran.

Email: Azramohammadpanah@ardakan.ac.ir

Received: 22 April 2021

Accepted: 26 Oct 2021

Abstract

Introduction: Moral intelligence is one of the influential factors in raising a child that can affect his personal and social development. The aim of this study was to evaluate the effectiveness of moral intelligence training on altruistic behavior and aggression in children under 7 years old.

Methods: This research was a quasi-experimental study in which the pre-test-post-test design with a control group was used. The statistical population of this study consisted of all children aged 4 to 7 years in Yazd in the academic year 2019-2020. Thirty children were selected by the available sampling method and randomly assigned to two groups of experimental and control. The intervention program consisted of seven 30-minutes sessions of moral intelligence training that were presented to the children in the experimental group. Data collection tools included two questionnaires of aggression in preschool children Vahedi et al. (2008) and the abilities and problems of Goodman et al. (1997). Questionnaires were completed for participants in both groups, before and after the intervention and also after one month of the study (follow-up stage). Finally, the data were analyzed using analysis of covariance.

Results: After the intervention, there was a significant difference between the scores in the experimental and control groups after the intervention and also after three weeks of the intervention (follow-up stage). Aggression was reduced in children ($P < 0.001$), and altruistic behavior in children had increased ($P < 0.05$).

Conclusions: Teaching moral intelligence components is effective in improving aggression and altruism in children under 7 years old, and moral intelligence training can be used to improve aggression and altruism in children under 7 years old.

Keywords: Moral Intelligence, Altruism, Aggression, Children.

آموزش هوش اخلاقی و تاثیر آن بر رفتار نوع دوستی و پرخاشگری کودکان زیر ۷ سال

بگانه تقوی^۱، عذرا محمدپناه اردکان^{۲*}، آزاده چوب فروش زاده^۳

۱- کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه اردکان، یزد، ایران

۲- استادیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه اردکان، اردکان، ایران.

۳- استادیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه اردکان، یزد، ایران

نویسنده مسئول: عذرا محمدپناه اردکان، استادیار گروه روانشناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه اردکان، اردکان، ایران.
ایمیل: azramohammadpanah@ardakan.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۲/۱۰

چکیده

مقدمه: هوش اخلاقی یکی از عوامل تاثیرگذار در تربیت کودک است که می تواند رشد فردی و اجتماعی او را تحت تاثیر قرار دهد. پژوهش حاضر با هدف اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر رفتار نوع دوستی و پرخاشگری کودکان زیر ۷ سال انجام شد.

روش کار: این پژوهش از نوع مطالعات نیمه تجربی بود که در آن از طرح پیش آزمون -پس آزمون با گروه کنترل استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش را تمامی کودکان ۴ تا ۷ سال استان یزد در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ تشکیل دادند، که تعداد ۳۰ کودک به روش نمونه گیری در دسترس انتخاب و به صورت تصادفی در دو گروه مداخله و گواه گمارش شدند. برنامه مداخله ای شامل هفت جلسه ۳۰ دقیقه ای آموزش هوش اخلاقی بود که به کودکان گروه مداخله ارائه شد. ابزار جمع آوری داده ها شامل دو پرسش نامه پرخاشگری در کودکان پیش دبستانی واحدی و همکاران (۱۳۸۷) و توانایی ها و مشکلات گودمن و همکاران (۱۹۹۷) بود. برای شرکت کنندگان هر دو گروه، قبل و بعد از اجرای مداخله و همچنین بعد از سه هفته از انجام مطالعه (مرحله پیگیری)، این پرسشنامه ها تکمیل شد. در نهایت، داده ها با استفاده از آزمون تحلیل کوواریانس تحلیل شد. **یافته ها:** پس از انجام مداخله، بین نمرات در گروه مداخله و کنترل پس از مداخله و همچنین پس از گذشت سه هفته از مداخله (مرحله پیگیری)، تفاوت معناداری وجود داشت. پرخاشگری در کودکان کاهش پیدا کرده بود ($P < 0.001$) و رفتار نوع دوستی در کودکان افزایش پیدا کرده بود ($P < 0.05$).

نتیجه گیری: آموزش مولفه های هوش اخلاقی بر بهبود پرخاشگری و نوع دوستی کودکان زیر ۷ سال موثر است و می توان برای بهبود پرخاشگری و نوع دوستی کودکان زیر ۷ سال از آموزش هوش اخلاقی استفاده کرد. **کلیدواژه ها:** هوش اخلاقی، نوع دوستی، پرخاشگری، کودکان.

مقدمه

کودکان دنیای پر رمز و رازی دارند و به همین دلیل است که پژوهشگران علوم رفتاری به دنبال ریشه های ناپهنجار در کودکان و راه های برخورد درست با آن هستند. مشکلات رفتاری کودکان در سنین مدرسه که گاهی نتیجه اجتناب ناپذیر فقر، جهل، نابسامانی های خانوادگی و کاستی های فرهنگی است، بدون شک مانع رشد آنها می باشد و

به همین علت پیشگیری و درمان این مشکلات اهمیت فراوانی دارد (۱).

دوره هفت سال اول زندگی، مبنای شخصیت کودک را شکل می دهد و اگر این دوران طبق گفته پیامبر خدا با مهربانی و عطف و همچنین همدلی و دادن محبت به کودکان همراه شود، سالم ترین و محکم ترین پایه های شخصیت بنیان می شود (۲). دوران پیش دبستانی، دوره ی مهمی از نظر

بررسی و تشخیص مشکلات روانپزشکی و رفتاری کودکان به شمار می رود و تشخیص و درمان مناسب این مشکلات می تواند در آینده ی زندگی خانوادگی، اجتماعی، تحصیلی و شغلی کودکان بسیار موثر واقع شود. یکی از شایع ترین مشکلات روانپزشکی کودکان خردسال، پرخاشگری است (۳). پرخاشگری و نقش پررنگ آن در روابط بین فردی از موارد مهم و مورد توجه روان شناسان و دانشمندان تعلیم و تربیت می باشد (۴).

پرخاشگری به رفتاری گفته می شود که با هدف مجروح کردن یا آسیب رساندن یک موجود دیگر انجام گرفته باشد. پرخاشگری یعنی رفتاری که هدف آن آسیب رساندن به خود یا دیگری است، در این تعریف قصد و نیت فرد مورد توجه است. یعنی رفتاری، پرخاشگری به حساب می آید که از روی عمد برای آسیب رساندن به خود یا دیگری انجام شده باشد (۵). پرخاشگری عبارت است از نابود کردن دارایی دیگران یا رفتاری که با هدف آسیب رساندن جسمانی یا زبانی به دیگری صورت گیرد (۶). بین انواع رفتارهای خشن تفاوت با محدوده ظریفی وجود دارد و ممکن است اغلب اصطلاحاتی مانند بی قراری، پرخاشگری، تندی و خشونت به جای یکدیگر به کار برود. اما هر کدام به شرایط متفاوتی اطلاق می گردد. رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان قبل از سن مدرسه با حمله به کودکان دیگر و بزرگسالان (از نوع حمله جسمی) و تخریب اموال آنها، کج خلقی شدید و مکرر و انجام اعمال بدون فکر دیده می شود (۷). در پژوهشی شیوع رفتارهای پرخاشگری در بین کودکان پیش دبستانی ۳ تا ۶ ساله در حدود ۱۵/۵ درصد گزارش شده است (۳).

در نقطه مقابل رفتار ضداجتماعی، رفتار نوع دوستی (Altruism) قرار دارد. پژوهش ها نشان داده اند کودکانی که از رفتار نوع دوستی برخوردارند توانایی های تحصیلی بیشتر و سلامت بالاتری دارند، ولی در مقابل آن کودکانی که رفتار ضداجتماعی دارند تنها ناراحت و عصبی هستند و مهارت های تحصیلی پایین تری دارند (۸). محرک رفتار نوع دوستانه که همان کمک داوطلبانه برخاسته از نیاز یا رفاه دیگری است، پاسخ همدلانه و همچنین اصول درونی شده همساز با کمک به دیگری می باشد. در واقع دو عنصر اساسی برای رفتارهای اجتماعی نوع دوستانه، همدلی و اصول درونی شده می باشند (۹). نوع دوستی عبارت است

از یک انگیزه ای درونی که رفتارهای اختیاری را به خاطر نفع دیگری بر می انگیزاند و یکی از مسائل مهمی که جامعه امروزی از آن رنج می برد کاهش حس نوع دوستی می باشد (۱۰). عناصر زیادی بر عملکرد رفتاری و اجتماعی کودکان تأثیرگذار است. تعداد زیادی از کودکانی که دارای مشکلات رفتاری و اجتماعی هستند، معیارهای رفتاری و اجتماعی صحیح را نمی دانند و ذهن آنها توانایی قضاوت اخلاقی و تمایز خوب و بد را ندارد (۱۱).

به تازگی در حوزه هوش ابعاد جدیدی شناخته شده است. یکی از مهم ترین این ابعاد هوش اخلاقی است. در واقع اخلاق و آموزش اخلاقی یکی از موضوعات رایج در زمینه روانشناسی شده است. این هوش امروزه به دلیل تأثیرات زیادش بر سایر زمینه ها مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. گزارشات زیاد از مسائل اخلاقی در نوجوانان و خودکشی های آنها باعث شده تا بحران اخلاقی در اجتماع بیشتر مورد توجه قرار گیرد. بنابراین تمایل فراوانی به مرتبط کردن مشکلات اجتماعی به آموزش اخلاق در محیط های آموزشی وجود دارد (۴).

هوش اخلاقی برای اولین بار توسط بوربا در سال ۲۰۰۵ مطرح شد. او هوش اخلاقی را ظرفیت و توانایی درک درست از نادرست، داشتن اعتقادات اخلاقی قوی و عمل به آنها و همچنین، رفتار در جهت صحیح تعریف کرده است (۱۲). هوش اخلاقی دارای چهار اصل درستکاری، مسئولیت پذیری، بخشش و دلسوزی می باشد. اصل درستکاری به معنی ایجاد هماهنگی بین عقاید و رفتار انسان، مسئولیت پذیری به معنای پذیرش اعمال و عواقب آن و اشتباهات، بخشش به معنی آگاهی از اشتباهات و بخشیدن خود و دیگران و دلسوزی به معنای توجه به دیگران می باشد (۱۳). هوش اخلاقی مانند یک راهنما برای رفتار انسان عمل می کند و کمک می کند تا اعمال هوشمندانه و بهینه داشته باشیم (۱۴).

شاید بتوان گفت مهم ترین مورد در بحث هوش اخلاقی این نکته است که این هوش آموختنی و قابل کسب است، اصلاً جنبه موروثی ندارد و فقط از راه تربیت به کودکان انتقال داده می شود. بهترین زمان برای آموزش این هوش از نوزادی تا پایان دوره نوجوانی می باشد و تاخیر مریبان و والدین در آموزش این هوش باعث ضعف کودکان در یادگیری فضیلت های اخلاقی و به وجود آمدن عادات

۲۷ برای پرخاصگری فیزیکی-تهاجمی، سوال ۲۸ تا ۳۶ برای پرخاصگری رابطه ای و سوال ۳۸ تا ۴۲ برای خشم تکانشی می باشد. شیوه نمره‌دهی آن بر اساس طیف لیکرت پنج گزینه ای (اصلاً ۰، به ندرت ۱، یک بار در ماه ۲، یک بار در هفته ۳، اغلب روزها ۴) بوده است. در پژوهش واحدی و همکاران (۱۶) روایی و پایایی این پرسشنامه مورد آزمایش قرار گرفته است.

پرسشنامه توانایی ها و مشکلات گودمن و همکاران (۱۹۹۷): این پرسشنامه برای سنجش اختلالات روان پزشکی کودکان ۴ تا ۱۶ ساله انگلیسی توسط گودمن و همکاران در سال ۱۹۹۷ طراحی شد که توسط والدین، معلمان و خود کودکان قابل استفاده می باشد. این پرسشنامه شامل ۵ مقیاس مشکلات سلوکی، نشانه های عاطفی، بیش فعالی، کمبود توجه، مشکلات با همسالان و رفتار نوع دوستی بوده و هر مقیاس ۵ سوال دارد. که براساس سه حالت درست نیست (۰)، کمی درست است (۱)، و حتما درست است (۲) پاسخ داده و نمره گذاری می شوند. زیر مقیاس توانایی ها یا رفتار نوع دوستی، سوالاتی را در مورد مهربانی و توجه به دیگران، سهیم شدن با دیگران، کمک کردن به حل تکالیف و کمک کردن به کسانی که آسیب دیده اند یا بیمار هستند را مطرح می کند. این زیر مقیاس ۵ آیتم در مورد رفتار کودک در ۶ ماه گذشته دارد که عبارتند از: ۱- احساسات دیگران را عایت می کند. ۲- چیزهایش را با دیگران قسمت می کند مثل خوراکی، اسباب بازی، مداد و غیره. ۳- اگر کسی صدمه دیده، ناراحت یا مریض باشد به او کمک می کند. ۴- با بچه های کوچکتر مهربان است. ۵- اغلب داوطلب می شود که به دیگران (مثل والدین، معلم ها یا بچه های دیگر) کمک کند (۱۷). این پرسشنامه قبلا در ایران به طور مقدماتی روایی و اعتباریابی شده (۱۹، ۱۸). و نمره آلفای کرونباخ برای مشکلات ۰/۸۴ و برای توانایی ها ۰/۶۶ گزارش شده و ساختار عاملی آن مورد بررسی قرار گرفته است (۲۰). نتایج پرسشنامه های (SDQ Strengths and Difficulties Questionnaire) والد و آموزگار نشان می دهد متوسط نمره کل مشکلات در پرسش نامه والد ۱۰/۵ و در پرسشنامه آموزگار ۱۰/۴ بود. تمام شاخص های به دست آمده از SDQ والد و آموزگار با یکدیگر همبستگی مثبت داشتند (۱۹).

آموزش هوش اخلاقی برای کودکان از طریق قصه گوئی

مخرب در آنها می شود. پژوهش های تعلیم و تربیت نشان داده است کودکانی که تحت هر شرایطی هوش اخلاقی دریافت نکرده اند در معرض آسیب های بیشتری قرار دارند (۱۵).

از این رو، با توجه به اینکه کودکان، آینده سازان جامعه هستند و سنین پیش از دبستان بسیار در آینده کودک نقش پررنگی دارد و همچنین با توجه به میزان تاثیرگذاری آموزش در این سنین و بادر نظر گرفتن این نکته که تعداد تحقیقات داخلی در رابطه با این موضوع و به خصوص برای این سن بسیار اندک می باشد؛ این تحقیق می تواند ضرورت کارکردی داشته و با برنامه ریزی موجب پیشرفت جامعه و سلامت روان و بهبود روابط انسانی شود. با توجه به مطالب ارائه شده این پژوهش با هدف بررسی تأثیر آموزش هوش اخلاقی را بر پرخاصگری و نوع دوستی کودکان زیر ۷ سال طراحی شد.

روش کار

پژوهش حاضر از نظر هدف تحقیق کاربردی و از نظر روش تحقیق یک مطالعه نیمه تجربی از نوع پیش آزمون-پس آزمون با گروه کنترل است. جامعه آماری پژوهش را تمامی کودکان ۴ تا ۷ سال استان یزد در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ تشکیل می دادند. در این پژوهش از طریق نمونه گیری در دسترس از بین چند پیش دبستانی و مرکز رفاه فراه شهر یزد، تعداد ۳۰ کودک انتخاب شدند و با استفاده از گمارش تصادفی در دو گروه مداخله و کنترل (هر گروه ۱۵ نفر) قرار گرفتند. ملاکهای ورود به پژوهش عبارت بودند از سن بین ۴-۷ سال، رضایت آگاهانه ولی یا سرپرست، نداشتن مشکل روانی، نداشتن اختلال شناخته شده از سوی مراکز درمانی و ملاک خروج این پژوهش عدم حضور در بیش از دو جلسه و اعلام عدم تمایل به همکاری از سوی والدین بود.

ابزارهای پژوهش

پرسشنامه پرخاصگری در کودکان پیش دبستانی واحدی و همکاران (۱۳۸۷): این پرسشنامه در سال ۱۳۸۷ توسط واحدی و همکاران طراحی شده، دارای ۴۳ سوال بوده و هدف آن سنجش میزان پرخاصگری در کودکان پیش دبستانی از ابعاد مختلف (پرخاصگری کلامی-تهاجمی، پرخاصگری فیزیکی-تهاجمی، پرخاصگری رابطه ای و خشم تکانشی) می باشد. که سوال ۱ تا ۱۴ برای پرخاصگری کلامی-تهاجمی، سوال ۱۵ تا

در طول یک ماه، طی ۷ جلسه که هر جلسه به مدت ۳۰ دقیقه و به صورت آنلاین برگزار شد، صورت گرفت. ابتدا هر گروه با استفاده از پرسشنامه پرخاشگری در کودکان پیش دبستانی و پرسشنامه توانایی‌ها و مشکلات مورد پیش‌آزمون قرار گرفتند که پرسشنامه‌ها توسط مربیان پیش دبستانی‌ها تکمیل گردید، سپس گروه مداخله در ۷ جلسه آموزش هوش اخلاقی شرکت کردند، در حالی که گروه کنترل در فهرست انتظار قرار داده شد و آموزشی دریافت نکردند. پس از پایان جلسات از هر دو گروه پس‌آزمون و سه هفته بعد از آن آزمون پیگیری گرفته شد که همه پرسشنامه‌ها توسط مربیان کودکان پیش دبستانی تکمیل گردید.

روش اجرا

به منظور آموزش مولفه‌های هوش اخلاقی بر اساس پروتکل علی اکبری و همکاران (۲۱) از ۷ داستان از مجموعه داستان‌های کودک و مهارتهای زندگی استفاده شد (۲۲). و طی ۷ جلسه که هر جلسه به مدت ۳۰ دقیقه و به صورت آنلاین برگزار شد، آموزش‌ها داده شد. پروتکل آموزش به شرح زیر بود.

جلسه اول: معارفه و خواندن قصه کرگدن خشمگین (غلبه بر خشم) با هدف کنترل پرخاشگری و آموزش همدلی
جلسه دوم: خواندن قصه جشن آتش (جراتمندی) با هدف آموزش خویشتن‌داری

جلسه سوم: خواندن قصه آتش‌سوزی در جنگل (تفکر نقاد) با هدف آموزش وجدان

جلسه چهارم: خواندن قصه خراب‌کاری گرگ‌ها (ابراز احساسات) با هدف آموزش احترام

جلسه پنجم: خواندن قصه جستجوی گل‌های بنفشه (داشتن هدف) با هدف آموزش مهربانی

جلسه ششم: خواندن قصه یک روز پرماجرا (ابراز وجود) با هدف آموزش بردباری

جلسه هفتم: خواندن قصه مهمان‌های عجیب (ارتباط موثر) با هدف آموزش عدالت

پس از اخذ کد اخلاق IR.YAZD.REC.1399.011 از دانشگاه یزد، و کد IRCT56060 در مرکز ثبت کارآزمایی بالینی، ابتدا به صورت نمونه‌گیری در دسترس از بین چند

پیش دبستانی استان و از جمله مرکز رفاه فرافر، نمونه‌ی ۳۰ نفری از جامعه مورد نظر انتخاب شده و پس از اجرای آزمون‌های پرخاشگری و نوع دوستی به صورت تصادفی در گروه مداخله و گواه (هر گروه ۱۵ نفر) گمارده شدند، و هر جلسه شامل خواندن قصه‌ها توسط مربی برای کودکان و پاسخ به سوالات آنها بود. از کودکان خواسته شد که به صورت فعال در جلسات شرکت نمایند و همچنین از والدین درخواست همکاری به عمل آمد. همچنین، یک جلسه توجیهی، برای والدین برگزار گردید و از نحوه برگزاری جلسات و اهداف آن توضیحات کاملی داده شد. با گروه گواه نیز هماهنگ گردید تا به عنوان گروه انتظار پس از پایان پژوهشی در جلسات جداگانه اقدامات درمانی برای آنها نیز اجرا خواهد شد، چرا که بر مبنای اخلاق پژوهشی می‌بایست این کار انجام می‌گرفت. در نهایت، مربیان این چند پیش‌دبستانی اقدام به تکمیل پرسشنامه‌ها نمودند؛ سپس از آنها خواسته شد اگر در تکمیل پرسشنامه‌ها با ابهامی مواجه شده از پژوهشگر بخواهند توضیح بیشتری بدهد. در نهایت پس از سه هفته آزمون پیگیری انجام شد. در خاتمه ضمن تقدیر از همکاری آزمودنی، در مورد محرمانه بودن اطلاعات موجود توضیح داده شد. و در نهایت، داده‌های جمع‌آوری شده در بخش آمار توصیفی و آمار استنباطی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. از آمار توصیفی برای بدست آوردن فراوانی، درصد، میانگین، انحراف استاندارد، و سپس از آمار استنباطی برای بدست آوردن تحلیل کوواریانس با کمک نرم افزار SPSS نسخه ۲۶ استفاده شد.

یافته‌ها

نتایج به دست آمده از داده‌های جمعیت‌شناختی نشان داد، ۴۶/۷ درصد از پاسخگویان تحقیق در هر گروه را پسران و ۵۳/۳ درصد را دختران تشکیل می‌دادند. بر اساس یافته‌های تحقیق، حداقل و حداکثر سن در گروه مداخله به ترتیب ۴ و ۶/۵ بوده است. میانگین سن آن‌ها ۵/۷۳ سال با انحراف معیار ۰/۷۲۸ بود. همچنین حداقل و حداکثر سن در گروه کنترل به ترتیب ۴ و ۶/۰ بوده است. میانگین سن آن‌ها ۴/۹۰ سال با انحراف معیار ۰/۵۴۱ بود.

جدول ۱. آماره‌های توصیفی متغیر پرخاشگری و نوع دوستی

گروه	وضعیت	کمترین	بیشترین	میانگین	انحراف معیار
پرخاشگری (مداخله)	پیش‌آزمون	۳۷	۹۰	۵۷/۶۷	۱۴/۶۰
	پس‌آزمون	۲۴	۸۱	۴۶/۴۷	۱۵/۳۶
	پیگیری	۲۸	۸۴	۵۰/۰۰	۱۵/۴۳
کنترل	پیش‌آزمون	۴۰	۷۹	۵۶/۶۰	۱۳/۰۱
	پس‌آزمون	۳۹	۷۶	۵۵/۸۰	۱۱/۶۸
	پیگیری	۴۰	۷۹	۵۶/۶۷	۱۲/۶۲
نوع‌دوستی (مداخله)	پیش‌آزمون	۱	۱۰	۶/۶۷	۲/۴۴
	پس‌آزمون	۳	۱۰	۷/۸۷	۲/۱۳
	پیگیری	۳	۱۰	۷/۲۷	۲/۳۵
کنترل	پیش‌آزمون	۲	۱۰	۶/۸۷	۲/۴۵
	پس‌آزمون	۳	۱۰	۶/۹۳	۲/۱۹
	پیگیری	۳	۱۰	۶/۸۰	۲/۴۳

قبل از انجام آزمون تحلیل کوواریانس، ابتدا نرمال بودن داده‌ها از طریق آزمون شاپیرو-ویلک بررسی گردید و همچنین برآوردهای مربوط به پیش فرض‌ها (اثرخطی و معنادار متغیر کمکی بر وابسته، همگنی رگرسیونی و همگنی واریانس گروه‌ها) انجام شد و نتایج حاکی از این بود که پژوهشگر مجاز به استفاده از آزمون تحلیل کوواریانس می‌باشد.

مقادیر مربوط به برآورد آزمون لامبدای ویلکز و سطح معناداری این آزمون در خصوص تفاوت میانگین متغیر «پرخاشگری» در مراحل پس-آزمون و پیگیری دلالت بر تفاوت معنادار بین این گروه‌ها دارد ($P < 0.001$)، (جدول ۲).

نتایج جدول ۱ نشان می‌دهد میانگین نمره پرخاشگری گروه مداخله در مراحل پس‌آزمون و پیگیری یعنی پس از آموزش هوش اخلاقی، کاهش قابل توجهی نموده است ولی در گروه کنترل که هیچ آموزشی ندیده‌اند تغییرات قابل ملاحظه‌ای نسبت به نمرات مرحله پیش‌آزمون نداشته است. همچنین میانگین نمرات نوع دوستی نشان می‌دهد میانگین نمره نوع دوستی گروه مداخله در مراحل پس‌آزمون و پیگیری یعنی پس از آموزش هوش اخلاقی، افزایش قابل توجهی نموده است ولی در گروه کنترل که هیچ آموزشی ندیده‌اند تغییرات قابل ملاحظه‌ای نسبت به نمرات مرحله پیش‌آزمون نداشته است (جدول ۱).

جدول ۲. برآورد آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره جهت بررسی تفاوت میانگین متغیر پرخاشگری در بین گروه‌های مداخله و کنترل

متغیر مستقل	متغیر وابسته	لامبدای ویلکز	آماره F	سطح معناداری	مجذور اتا
گروه	پرخاشگری - پس‌آزمون پرخاشگری - پیگیری	۰/۳۴	۴۰/۷۵	۰/۰۰۱	۰/۷۶

مقادیر مربوط به برآورد آزمون لامبدای ویلکز و سطح معناداری این آزمون در خصوص تفاوت میانگین متغیر «نوع دوستی» در مراحل پس-آزمون و پیگیری دلالت بر تفاوت معنادار بین این گروه‌ها دارد ($P < 0.001$)، (جدول ۳).

مقادیر مربوط به برآورد آزمون لامبدای ویلکز و سطح معناداری این آزمون در خصوص تفاوت میانگین متغیر «نوع دوستی» در مراحل پس-آزمون و پیگیری دلالت بر تفاوت معنادار بین این گروه‌ها دارد ($P < 0.001$)، (جدول ۳).

جدول ۳. برآورد آزمون تحلیل کوواریانس چندمتغیره جهت بررسی تفاوت میانگین متغیر نوع دوستی در بین گروه‌های مداخله و کنترل

متغیر مستقل	متغیر وابسته	لامبدای ویلکز	آماره F	سطح معناداری	مجذور اتا
گروه	نوع‌دوستی - پس‌آزمون نوع‌دوستی - پیگیری	۰/۶۲	۸/۰۲	۰/۰۰۲	۰/۳۸

($P < 0/001$). به عبارت دیگر میانگین متغیر «پرخاشگری» در بین گروه مداخله پایین‌تر از گروه کنترل برآورد شده است (جدول ۴).

مقادیر برآورد شده در جدول ۴ بیانگر این است بین گروه مداخله و کنترل به لحاظ میانگین متغیر «پرخاشگری» در مراحل پس آزمون و پیگیری تفاوت معناداری وجود دارد

جدول ۴. برآورد تحلیل کوواریانس چندمتغیره جهت مقایسه میانگین متغیر پرخاشگری در بین گروه ها

متغیر وابسته	گروه	میانگین تعدیل شده	مجموع مربعات	آماره F	P	مجذور اتا
پرخاشگری (پس آزمون)	مداخله	۴۵/۹۵	۸۰۳/۵۳	۸۱/۹۰	۰/۰۰۱	۰/۷۵
	کنترل	۵۶/۳۱				
پرخاشگری (پیگیری)	مداخله	۴۹/۴۷	۴۶۶/۹۴	۴۲/۴۹	۰/۰۰۱	۰/۶۱
	کنترل	۵۷/۲۰				

($P < 0/05$). به عبارت دیگر میانگین متغیر «نوع دوستی» در بین گروه مداخله بالاتر از گروه کنترل برآورد شده است (جدول ۵).

مقادیر برآورد شده در جدول ۵ بیانگر این است بین گروه مداخله و کنترل به لحاظ میانگین متغیر «نوع دوستی» در مراحل پس آزمون و پیگیری تفاوت معناداری وجود دارد

جدول ۵. برآورد تحلیل کوواریانس چندمتغیره جهت مقایسه میانگین متغیر نوع دوستی در بین گروه ها

متغیر وابسته	گروه	میانگین تعدیل شده	مجموع مربعات	آماره F	P	مجذور اتا
نوع دوستی (پس آزمون)	مداخله	۷/۹۵	۹/۰۶	۱۶/۶۵	۰/۰۰۱	۰/۳۸
	کنترل	۶/۸۵				
نوع دوستی (پیگیری)	مداخله	۷/۳۶	۳/۱۴	۴/۹۹	۰/۰۳۴	۰/۱۶
	کنترل	۶/۷۱				

بحث

همکاران (۲۵) با عنوان تأثیرات منحصر به فرد بخشش بر سلامتی، نتیجه گرفته شد که بخشودگی که یکی از مولفه های هوش اخلاقی هست به افرادی که مورد آزار روانی قرار گرفته اند کمک می کند میزان کمتری از تکانشگری را بروز دهند. پژوهش حاضر با پژوهش بال و همکاران نیز همسویی داشت زیرا در این پژوهش با عنوان پیروی از سر و قلب من: ادغام همدلی، نظریه ذهن و قضاوت های اخلاقی کودکان پیش دبستانی، ارتباط بین قضاوت های فرضی، اخلاقی و قضاوت های متعارف. نظریه ذهن، یکدلی و پریشانی شخصی در ۱۰۸ کودک پیش دبستانی با وضع اقتصادی-اجتماعی متنوع مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشان داد که همدلی به طور قابل توجهی با قضاوت هایی با شدت بالاتر تخطی، اما نه متعارف، به ویژه برای آسیب های روانی، و با مجازات سزاوار بی انصافی همراه است. اعتقادات کاذب با قضاوت معیارهای اخلاقی (ترکیبی) درباره استقلال و تغییرناپذیری حاکمیت و اقتدار همراه بودند. همدلی نیز با قضاوت های ملاک ارتباط مثبت داشت. پریشانی شخصی با قضاوت ها ارتباطی نداشت و نتایج این پژوهش اهمیت فرآیندهای عاطفی و شناختی را در

مطالعه حاضر با هدف تعیین اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر رفتار نوع دوستی و پرخاشگری کودکان زیر ۷ سال انجام شد. و نتایج نشان داد آموزش هوش اخلاقی بر رفتار نوع دوستی و پرخاشگری این کودکان اثربخش است. نتایج حاصل با یافته های حاصل از تحقیق مک بث و همکاران که بیان کرد دلسوزی به عنوان یکی از مولفه های هوش اخلاقی باعث کاهش مشکلات روان شناختی می شود (۲۳) همسو است. پژوهش باکویی و مومنون با عنوان هوش اخلاقی و پرخاشگری در دانشجویان، که یافته های آن نشان داد هوش اخلاقی با پرخاشگری همبستگی منفی معنادار و متوسط داشت و نتایج حاکی از رابطه هوش اخلاقی و پرخاشگری دانشجویان بود (۲۴) نیز با پژوهش حاضر همخوان بود. هم چنین نتایج تحقیق فلاح که با هدف بررسی رابطه بین هوش اخلاقی و هوش اجتماعی با سازگاری فردی/اجتماعی و پرخاشگری انجام شد، که نشان داد هوش اخلاقی و هوش اجتماعی توان پیش بینی سازگاری و پرخاشگری را در مجموع دارند (۴)، با نتایج پژوهش حاضر همسو بود. در تحقیق لاولر و

بنابراین نتیجه گرفته شد از طریق آموزش هوش اخلاقی می توان بخشودگی بین فردی و همدلی هیجانی را در دانش آموزان افزایش داد، بنابراین می توان گفت نتایج پژوهش حاضر با نتایج این تحقیق همسو می باشد.

در تبیین دلایل اثرگذاری آموزش هوش اخلاقی بر پرخاشگری می توان گفت با رشد هوش اخلاقی فرد به روابط بین فردی آگاه تر می شود و تلاش می کند با کنترل هیجان های خود با افراد در ارتباط باشد. به عبارتی هوش اخلاقی به معنی ظرفیت و توانایی درک درست از نادرست، داشتن اعتقادی اخلاقی قوی و عمل به آنها و رفتار در جهت درست و صحیح می باشد (۱۲). و همچنین افراد دارای هوش اخلاقی بالا، سعی می کنند کارهایشان را با توجه به اصول اخلاقی انجام دهند (۳۰) و از آنجا که هوش اخلاقی شامل چهار اصل درستکاری، مسئولیت پذیری، بخشش و دلسوزی می باشد و اصل درستکاری به معنای ایجاد هماهنگی بین اعتقادات و اعمال افراد است. یعنی در حقیقت انجام چیزی که می دانیم درست است و گفتن حرف درست در تمام زمانها و اصل مسئولیت پذیری به معنای پذیرش اعمال و پیامدهای آن و همچنین، اشتباهات و شکست هاست، اصل بخشش شامل آگاهی از عیوب و اشتباهات و همچنین، بخشیدن خود و دیگران است. و اصل دلسوزی به معنای توجه به دیگران است (۱۳)، بنابراین فرد با فراگرفتن مولفه های هوش اخلاقی، پرخاشگری و تکانشگری خود را کنترل می کند.

و در تبیین دلایل اثرگذاری آموزش هوش اخلاقی بر رفتار نوع دوستی می توان گفت محرک رفتار نوع دوستانه که همان کمک داوطلبانه برخاسته از نیاز یا رفاه دیگری است، پاسخ همدلانه و همچنین اصول درونی شده همساز با کمک به دیگری می باشد. در واقع دو عامل اصلی برای رفتارهای اجتماعی نوع دوستانه، همدلی و اصول درونی شده می باشند (۹). و از آنجا که همدلی یکی از مولفه های هوش اخلاقی می باشد و همچنین آموزش هوش اخلاقی می تواند باعث هدایت رفتارهای فرد شود و به عنوان یک جهت یاب عمل کند و بنابراین می تواند باعث تقویت روابط بین فردی، تقویت روابط و سازگاری اجتماعی شود، در نتیجه فرد می تواند با دیگران همدلی کند و باعث افزایش نوع دوستی در فرد شود.

از محدودیتهای این پژوهش صداقت یا عدم صداقت مربی در پاسخ دادن به پرسشنامه ها و وجود ویروس کووید ۱۹ و

قضاوت های اخلاقی کودکان پیش دبستانی نشان داد (۲۶). همچنین در تحقیق خالقی (۱۰) که با هدف بررسی وضعیت هوش اخلاقی دانشجویان و رابطه بین هوش اخلاقی و نوع دوستی انجام شد و نتایج نشان داد بین بیشتر مولفه های هوش اخلاقی با نوع دوستی رابطه معنادار وجود دارد. و نتیجه گرفته شد که با توجه به این که هوش اخلاقی اکتسابی است و با نوع دوستی مرتبط است، آموزش هایی که منجر به رشد هوش اخلاقی دانشجویان می شود، می تواند باعث افزایش نوع دوستی شود و با نتایج پژوهش حاضر همسو بود. همچنین در تحقیق رضاپور و همکاران که با هدف بررسی اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر بهبود عملکرد اجتماعی و کاهش اختلالات رفتاری دانش آموزان پایه دوم ابتدایی انجام پذیرفت و گروه مداخله در ۱۱ جلسه آموزش هوش اخلاقی شرکت کردند، ردپایی از اثربخشی پژوهش حاضر می توان مشاهده کرد زیرا نتایج تحقیق آنها نشان داد که از مومن هوش اخلاقی بر بهبود عملکرد اجتماعی کودکان و کاهش اختلالات رفتاری آنها تاثیرگذار بوده است. بنابراین با توجه به نیاز جامعه به اصول اخلاقی، آموزش هوش اخلاقی به کودکان می تواند یک روش مداخله ای درست برای بهبود عملکرد رفتاری و روابط اجتماعی آنها باشد (۲۷). این پژوهش با تحقیق شیخ الاسلامی و محمدی که با هدف تعیین اثربخشی آموزش مهارتهای هوش اخلاقی بر سازش یافتگی (عاطفی، آموزشی، اجتماعی) دانش آموزان زورگو انجام شد، و آموزش مهارتهای هوش اخلاقی بوربا را دریافت نمودند، داده ها با روش تحلیل کوواریانس چندمتغیری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند و یافته ها نشان دادند که دانش آموزان زورگو در گروه مداخله نسبت به دانش آموزان زورگو در گروه گواه در پس آزمون به طور معناداری سازش یافتگی عاطفی، آموزشی، اجتماعی بیشتری داشتند، همسو می باشد (۲۸). یافته های تحقیق میرزایی (۲۹) که به منظور بررسی اثربخشی آموزش هوش اخلاقی بر بخشودگی بین فردی و همدلی هیجانی در دانش آموزان دختر مقطع ابتدایی با روش پژوهش نیمه تجربی (پیش آزمون و پس آزمون) اجرا گردید، نشان داد که آموزش هوش اخلاقی بر همدلی هیجانی و بخشودگی بین فردی در دانش آموزان دختر مقطع ابتدایی تأثیر مثبت دارد. علاوه بر این مشاهده شد آموزش هوش اخلاقی ارتباط مجدد و کنترل انتقام جویی، کنترل رنجش و درک و فهم واقع بینانه دانش آموزان را افزایش داد.

خوانده شدن قصه ها به صورت مجازی برای کودکان به دلیل این شرایط بود.

نتیجه گیری

با توجه به یافته های این پژوهش می توان نتیجه گرفت که برای بهبود پرخاشگری و نوع دوستی کودکان مخصوصا در سنین پایین می توان از آموزش های هوش اخلاقی کمک گرفت. همچنین هوش اخلاقی باید در برنامه های آموزشی و درسی مدارس ایران گنجانده شود و یا برنامه های اختصاصی با عنوان آموزش هوش اخلاقی برای مدارس یا پیش دبستانی ها اجباری شود. و هم چنین دست اندرکاران نظام آموزش و پرورش نیز هنگام استخدام معلمان مدارس می توانند داشتن هوش اخلاقی را یکی از معیارهای ارزیابی توانایی های افراد در نظر بگیرند. به علاوه از آنجا که خانه اولین محل برای یادگیری کودکان این سن می باشد، والدین می توانند خودشان از این آموزش ها بهره برند و برای انتقال آن به فرزندانشان تلاش کنند.

- در آزمون پیگیری که سه هفته بعد از اتمام جلسات برگزار شد مشاهده شد که به طور کلی آموزش هوش اخلاقی به این کودکان باعث بهبود پرخاشگری و نوع دوستی در آنها می شود و در ارتباط با کودکان دیگر و همچنین والدین
6. Atkinson R, Atkinson R, Smith E, Bam V, Herksma S. Psychological field. Tehran: Roshd; 2006.
  7. Littrell KH, Littrell SH. Current understanding of violence and aggression: assessment and treatment. Journal of psychosocial nursing and mental health services. 1998 Dec 1; 36(12):18-24. <https://doi.org/10.3928/0279-3695-19981201-18>
  8. McGinley M, Carlo G. Two sides of the same coin? The relations between prosocial and physically aggressive behaviors. Journal of youth and adolescence. 2007 Apr 1; 36(3):337. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9095-9>
  9. Damon W, Lerner RM, Eisenberg N, editors. Handbook of child psychology, social, emotional, and personality development. John Wiley & Sons; 2006 Jun 12.
  10. Khaleghi N, Chenari M. The Relationship of Moral Intelligence & Altruism. Ethics in science and Technology. 2016; 10 (4) :55-64.
  11. Singh PK. A study of moral judgment of school children belonging to different socio-economic status and school backgrounds. International

خود خشم کمتری نشان می دهند و درجه مهربانی و کمک کردن به سایر افراد در آنها نسبت به قبل بالاتر رفته است.

با توجه به نقش مؤثر آموزش هوش اخلاقی بر پرخاشگری و نوع دوستی کودکان در این سن، پیشنهاد می شود از این آموزش ها در مراکز پیش-دبستانی استفاده شود. در پژوهش های بعدی می توان تأثیر آموزش هوش اخلاقی را روی متغیرهای دیگری که به عنوان مشکلات در این دوره سنی وجود دارند، بررسی کرد.

سیاسگزاری

این پژوهش برگرفته شده از پایان نامه کارشناسی ارشد در گروه روانشناسی دانشگاه اردکان و بدون حمایت مالی هیچ گونه سازمانی در سال ۱۳۹۹ انجام شده است. از تمامی افراد شرکت کننده که با شکیبایی در این پژوهش همکاری کرده اند، قدردانی می شود.

تضاد منافع

هیچگونه تعارض منافع در اجرای این پژوهش وجود نداشته است.

References

1. YarMohammadian A, Ghaderi Z, Chavoshi Far N. The effectiveness of parental skills training on preschool's children behavior problems of 4-6 years old. Journal of Psychological Methods and Models. 2012; 2(6):17-32.
2. Naderi Moghadam M. Content analysis of preschool children's storybooks based on self-awareness skills. M.Sc Thesis, Curriculum, Tehran: Faculty of Education & Psychology, Alzahra University, 2011.
3. Qashqai S. The effectiveness of storytelling on depression and aggression in preschool children. Journal of Fundamentals of Mental Health. 2016; 18 (4): 8-234.
4. Fallah F. The Impact of Social Intelligence and Moral Intelligence on Aggression and Personal and Social Compatibility between the Tenth School Girl Students Base in Yazd.M.A Thesis, Education Psychology, Taft: Department of Psychology, Payame Noor University, 2017.
5. Karimi Y, Social Psychology, Tehran: Arasbaran Publishing, 2018.

- Multidisciplinary Research Journal. 2011 Aug 7; 1(6).
12. Borba M. The step-by-step plan to building moral intelligence. *Nurturing Kids Heart& Souls*. National Educator Award, National council of Selfesteem: Jossey-Bass. 2005:17-23.
  13. Lennick D, Kiel F. *Moral intelligence*. USA: Wharton school publishing; 2005.
  14. Karimi A. Development of intellectual and moral intelligence in the child. *Peyvand*. 2010; 76(376): 20-3.
  15. Badri R, Vahedi Z. The effect of “ Teaching Philosophy for Children program “ on the moral intelligence of the female students. *Thinking and Children*. 2015 Jul 23;6(11):1-7.
  16. Vahedi Sh, Fathiazar S. MD, Hosseini-Nasab SD. MD, Moghaddam M. MD. Validity and reliability of the aggression scale for preschoolers and assessment of aggression in preschool children in Uromia. *Journal of Fundamentals of Mental Health*. 2008 Mar 20;10(37):15-24.
  17. Gharehbaghy F, Vafaie M, Allahyar A, Bahrami H. An Investigation of Independent and Simultaneous Role of Interparental Conflict and Child Temperament in Predicting Child Prosocial Behaviors. *Family Counseling and Psychotherapy Quarterly*. 2012; 2(1): 490-511.
  18. Vafaie M, Roushan M. An Investigation of the Relationship between Family Risk and Protective Factors with Affective and Behavioral Strengths and Difficulties in Young Adolescents. *Journal of Contemporary Psychology*. 2006; 1(2): 4-17.
  19. Tehranidoust M, Shahrivar Z, Pakbaz B, Rezaei A, Ahmadi F. Validity of farsi version of strengths and difficulties questionnaire (SDQ). *Advances in cognitive science*. 2007 Jan 10; 8 (4):33-9.
  20. Aguilar-Vafaie M, Gharehbaghy F. Psychometric Properties of Persian Parent and Teacher Versions of the Strengths and Difficulties Questionnaire in a Sample of Iranian Children. *Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*. 2009; 15 (3): 231-241.
  21. Aliakbaridehkordi M, Alipoor A, Dornajafi-Shirazi M. The Effect of Storytelling on Moral Intelligence Components of Preschool Female Students in Isfahan City. *Social Cognition*. 2015; 3 (2):33-43.
  22. Mushtaq M, Vaseghi B, *Children and life skills*, Tehran: Abu Atta Publications, 2011.
  23. MacBeth A, Gumley A. Exploring compassion: A meta-analysis of the association between self-compassion and psychopathology. *Clinical psychology review*. 2012 Aug 1; 32 (6):545-52. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2012.06.003>
  24. Bakouei S, Momenuan S. Moral intelligence and aggression in students. *Journal of Biostatistics and Epidemiology*. 2018 Aug 13; 4 (1):1-9.
  25. Lawler KA, Younger JW, Piferi RL, Jobe RL, Edmondson KA, Jones WH. The unique effects of forgiveness on health: An exploration of pathways. *Journal of behavioral medicine*. 2005 Apr; 28 (2):157-67. <https://doi.org/10.1007/s10865-005-3665-2>
  26. BallCL, SmetanaJG, Sturge-AppleML. Following my head and my heart: Integrating preschoolers' empathy, theory of mind, and moral judgments. *Child Development*. 2017 Mar; 88 (2):597-611. <https://doi.org/10.1111/cdev.12605>
  27. Rezapour Y, Kheradmand T, Shahedi S. Effectiveness of Moral Intelligence on Social Performance and Behavioral Problems. *Ethics in science and Technology*. 2018; 12(4):48-59.
  28. Sheykholeslami A, Mohammadi N. The effectiveness of moral intelligence skills training on adjustment (emotional, educational, social) in bully students. *Journal of psychologicalscience*. 2019 Aug 10;18(77):519-527.
  29. Mirzaei F. Effectiveness of ethical education training on interpersonal forgiveness and emotional empathy in elementary school students. M.A thesis, General psychology, Shahrood Science Research Branch Faculty of Humanities, Islamic Aazd University, 2017.
  30. Sotoodeh H, Shakerinia I, Kheyraati M, Dargahi S, Ghasemi Jobaneh R. Surveying the relationship between spiritual and moral intelligence and the psychological well-being of nurses. *Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine*. 2016 May 10; 9(1): 63-73.